

столетия завоевания турецкой крепости Хаджибея, переименованного потом в Одессу // Приб. к ХЕВ. – 1889. – № 19.

17. Алексеев П. Борьба против пьянства составляет один из важнейших вопросов современной России // Приб. к ХЕВ. – 1889. – № 24.

Dianova N.N. Evangelical activity of Kherson archbishop Nicanor (Brovkovich). In the article the features of Nicanor (Brovkovich) evangelical activity are investigated. The main thematic directions of his sermons are defined. His contribution to the development of Orthodoxy, spirituality and culture is demonstrated.

Key words: archbishop, Nicanor (Brovkovich), diocese, church, sermon, Orthodoxy, spirituality, culture

Г. Г. Яковенко

ДОМАШНІ УЧИТЕЛІ ТА ЇХНЯ ПІДГОТОВКА У ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (XIX – початок XX ст.)

У статті аналізується стан домашньої освіти в Полтавській губ., наводяться загальні відомості про підготовку домашніх учителів, яка відбувалася в Інституті шляхетних дівчат, Маріїнській гімназії і Єпархіальному жіночому училищі.

Ключові слова: домашня освіта, учитель, Полтавська губ.

Домашнє навчання було однією з важливих складових освітніх стратегій дворянства. Надання дітям середньої освіти в гімназії можливо було лише за наявності у них елементарної початкової освіти, одержаної вдома. Тому домашнє навчання являло собою першу сходинку до вищої освіти. Пропонована тема поки не знайшла повного відображення у науковій літературі й дослідники лише побіжно згадують домашню освіту. Наявні ж джерела уможливають визначення лише загальних рис домашньої освіти. Хоча перші згадки про неї з'явилися вже наприкінці XIX ст. і були присвячені розвитку жіночої освіти в Росії [1]. Написав таку студію П. Попов, який викладав історію в Полтавському єпархіальному жіночому училищі протягом 22 років. І. Павловський, на основі архівних матеріалів, склав біографії видатних полтавчан [2–4], проаналізувавши також стан тогочасної домашньої освіти.

Перелік авторів спеціальних робіт розпочав П. Мазанов – голова ради жіночого єпархіального училища та зановчитель Полтавського інституту шляхетних дівчат [5, 116], присвятивши книгу цьому навчальному закладу. 10-річчю Полтавського єпархіального училища присвячена і праця І. Пічети [6], а 25-річчю – В. Щеглова – єпархіального спостерігача церковнопарафіяльних шкіл Полтавської єпархії [7]. П. Трипольський – викладач математики в Полтавській духовній семінарії – написав про випуск вихованок Полтавського єпархіального жіночого училища [8]. У радянський час тема майже не досліджувалася й можна відзначити лише одну публікацію [9]. Сучасні історики освіти – Н. Кочерга [10], Т. Тронько [11], Л. Буряк [12], Т. Пустовіт [13] – розглянули початкову підготовку в контексті жіночої освіти, визначивши її вплив на трансформацію соціального стану жінки. С. Бояренцев [14] і Н. Год [15] навели факти щодо приватної педагогічної діяльності викладачів полтавських гімназій. У названих виданнях репрезентовано значний фактичний матеріал з історії найстаріших навчальних закладів Полтави, тому вони є джерелами історіографічного аналізу. Відтак, метою статті є аналіз особливостей домашнього навчання у Полтавській губ.

Загальний стан домашньої освіти можна визначити за роботами І. Павловського, який, вивчаючи архівні документи про дворянство Полтавської губ., у деяких біографіях навіть відповідні дані. За окремими відомостями можна одержати й уявлення про її поширення

серед місцевого дворянства. Наприклад, про початкову освіту літератора В. Капніста, який народився у с. Обухівка Миргородського повіту, відомостей немає, але, безсумнівно, він одержав домашнє виховання, що було звичайним для тієї доби у середовищі знатних людей [4, 78]. Домашню освіту одержав і кн. О. Мешерський [4, 87]. С. Стеблін-Каменський – у майбутньому викладач російської мови в Інституті шляхетних дівчат – також одержав домашню освіту [2, 371]. Серед предводителів повітового дворянства Лохвицького повіту домашню освіту мали А. Тарновський та Г. Редькін [4, IX], у Пирятинському – В. Тарновський, у Кременчуцькому – С. Капніст [4, V–XXI], який виховувався у домі Г. Державіна.

Факти про виконання обов'язків домашнього учителя зустрічаються у біографіях М. Макаревського та М. Закревського. Так, перший, будучи сином священника сс. Галицьке та Кропивна Золотоніського повіту, закінчивши Полтавську семінарію, був домашнім учителем у поміщиків Кодинця, Кулябки, а потім учителем і наглядачем Гадяцького повітового училища [3, 117]. Домашнім учителем поміщиків Родзянок в маєтку Веселий Кут 1844 р. був відомий музикант і в майбутньому викладач Інституту шляхетних дівчат В. Сдлічка. Археолог і етнограф М. Закревський походив з полтавських дворян. Рівень, одержаної вдома освіти, дав йому можливість, вступивши до гімназії 1820 р., давати уроки і цим утримувати себе і матір. Переїхавши до Петербурга, він продовжував приватну педагогічну практику [3, 72–73]. Домашню освіту як індивідуальну форму навчання за станом здоров'я одержав О. Щербина – приват-доцент Московського університету, який народився в Прилуках (був сином зановчителя прогімназії). На третьому році життя повністю втратив зір, внаслідок нещасного випадку і до 19 років навчався вдома, під керівництвом діда по матері, а потім старших братів [3, 227].

Початкова педагогічна освіта в Полтаві надавалася спочатку лише в трьох навчальних закладах – Інституті шляхетних дівчат, Маріїнській гімназії й Єпархіальному училищі. Так, Інститут шляхетних дівчат був першим навчальним закладом, який випускав домашніх учителюк. Н. Кочерга, вивчаючи історію цього закладу, узагальнено сформулювала його головне призначення вже у назві студії – «Виховання інтелігентної жінки» [10]. Авторка підкреслила виняткову важливість викладання тут педагогіки. Натомість Л. Буряк, характеризуючи освітні стратегії полтавського дворянства, відзначила: «Воно не відчувало і не усвідомлювало переваг інститутського виховання своїх дітей, особливо дівчат, перед приватним, якому надавало пріоритет». При цьому, «на думку київського генерал-губернатора, Інститут шляхетних дівчат у Полтаві не справлявся з покладеною на нього місією і не вписувався у державно-політичну стратегію русифікації» [12, 55, 58].

Цю тезу підтверджують і архівні документи – листування з повітовими предводителями дворянства та Полтавським Інститутом шляхетних дівчат щодо прийому дворянок до навчального закладу. Із такими проханнями зверталися і дворяни Прилуцького повіту – штабс-капітан М. Александрович, який мав 7 дітей, старший лікар полтавського богоугодного закладу, статський радник П. Цитович, відставний поручик О. Троїцький, а також дочки надвірного радника С. Малиновського, колезького асесора М. Сокальського, генерал-майора М. Гуніна, надвірного радника М. Мартоса [16, 11–29]. З усіх претенденток на навчання за кошти полтавського дворянства, обрали лише Марію Сокальську, яка закінчила навчальний заклад 1883 р. Прізвищ

інших дівчат серед випускниць немає, а отже, вони не змогли одержати освіти.

Водночас, скажимо, вдові майора К. Гончаренко (10 дітей) вдалося вивчити дочок за казенний рахунок, а три з них – Анастасія, Любов і Віра – одержали освіту в Інституті шляхетних дівчат [17, 19зв.]. Порівнюючи списки випускниць з особовим складом Інституту шляхетних дівчат, які оприлюднив П. Мазанов, було визначено, що в інституті працювали, в основному, колишні вихованки. Відсутність списків за деякі роки не дає можливості визначити рік закінчення навчального закладу всіх працівиць, але з наявного матеріалу можна зробити висновок, що в ньому працювали його випускниці, які одержали звання домашніх учительок. Однак ми не претендуємо на точність, адже, ймовірно, хтось із вихованок після заміжжя змінив прізвище і повернувся до Інституту в новому соціальному статусі. Деякі, відразу після закінчення приступали до роботи, деякі – за кілька років (можливо, це пов'язано із заміжжям та народженням дітей). Найбільша плинність кадрів спостерігалася серед класних дам, а більшість із них працювала нетривалий час – 1–5 років. Можна припустити, що у них були інші життєві пріоритети: або сімейні, або робота у приватних будинках. Із 144 класних дам, лише 4 працювали більше 20 років, 6 – більше 10, 93 – до 5 [5, 268–273].

Показовим, наприклад, був трудовий шлях учительки російської мови М. Митрофанової (випуск 1860 р.), яка обіймала такі посади: 1865–1870 – класна дама, 1879–1893 – учителька російської мови, 1869–1870 – учителька географії [5, 258–262]. Схожою була й кар'єра сестер Сосновських – Катерини (випуск 1854 р.) та Єлизавети (випуск 1857 р.), які почали працювати на посаді дам при музичних уроках – Єлизавета відразу по закінченні навчального закладу (1857–1859). Катерина – після 4-річної перерви (1859–1867). Обидві тривалий час працювали на посаді класних дам: Катерина в 1867–1874, 1882–1892 рр. (загальний стаж 35 років), а Єлизавета – 1862–1874, 1878–1879 рр., а в 1859–1860, 1879–1894 рр. викладала ще й рукоділля (загальний стаж – 41 рік) [5, 264–265].

Т. Тронько відзначила, що випускниці гімназій заробляли викладацькою діяльністю на гідне життя. Характеризуючи запровадження викладання педагогіки, вона також підкреслила, що набуття педагогічної освіти збільшувало життєві перспективи випускниць, які без додаткових випробувань отримували право на звання домашніх учительок з предметів, за якими мали гарну успішність. Навчальні заклади для дівчат надавали своїм вихованкам, окрім загальної, ще й професійну освіту [11, 111–116].

Загалом, станом на 1846 р. у регіоні налічувалося 8 приватних жіночих пансіонів. У Полтаві діяли три приватних пансіони, де навчалися дочки дрібних чиновників і міщан: у першому – 24, другому – 20, третьому – 16 [18]. У невеликих містечках також можна було одержати початкову педагогічну освіту [19, 13]. Згідно дослідження Т. Пустовіт, на початку ХХ ст. у Полтаві діяли 6 жіночих (5 приватних), Кременчузі – 3 (2 приватні), Прилуках – 2 (1 приватна), Гадячі, Лубнах, Ромнах, Хоролі, Лохвиці, Золотоноші, Переяславі – по 1 жіночій гімназії [13, 46].

У чоловічій гімназії діяв іспитовий комітет, в якому здобувачі різних учительських посад здавали екзамени та одержували офіційне право займатись різними видами навчальної діяльності. У педагогічній раді Полтавської гімназії за 1878–1879 рр. були проведені 2 іспити на звання учителів гімназії, 2 – на звання учителів повітового училища, 8 – на звання домашніх учи-

телів, 5 – учителів сільських училищ. Викладачі гімназії практикували і домашнє навчання. Згідно С. Бояренцева, у Полтавській гімназії вчитель математики Єфремов давав приватні уроки, а вчитель французької і німецької мов Кнейпер приватно займався з 8 учнями, з оплатою 100 руб. на рік. З них були два гімназисти, чотири учні повітового училища і два ніде не вчилися. До речі, чимало вчителів практикували приватне навчання. Так, 1820 р. у Г. Сорочинського навчався маленький М. Гоголь, який жив і харчувався з його сім'єю. Учитель малювання Сплітстессер займався із шістьма учнями повітового училища, з платнею 50 руб. на рік [14, 78].

Г. Істомін – син дяка і викладач педагогіки в Полтавській духовній семінарії – з 1873 р. викладав історію в Маріїнській жіночій гімназії енергійно піклувався про відкриття 8-го класу та очолив педагогічну підготовку учениць [4, 80]. Серед виявлених прізвищ учителів – Євгенія Степанівна Пекур, яка працювала в Миргородському жіночому училищі; відома педагог приватної жіночої гімназії в Миргороді – Наталя Андріївна Грановська [18, 173], у Хорольській жіночій прогімназії – Марія Володимирівна Родзянко, Катерина Олексіївна Левуцька, Єлизавета Василівна Капніст [20, 80]. У жіночих гімназіях Полтави та Кременчука більшість викладацького складу становили випускниці Вищих жіночих Бестужевських курсів та Смольного інституту. Так, В. Соколова – випускниця Кременчуцької жіночої гімназії – відзначала високий рівень їх загальноосвітньої та зокрема мовної підготовки. При цьому слід зауважити, що ніяких гувернанток або закордонних турне більшість не передбачала [9, 12]. У цьому зауваженні спостерігається дещо зневажливе ставлення до роботи гувернантки. Очевидно, матеріальний стан випускниці не потребував подальшого працевлаштування. Випускниці гімназій працювали у школах різного підпорядкування. Наприклад, випускниця Полтавської жіночої гімназії О. Ветрова була призначена учителькою Карлівського двохкласного жіночого училища [21, 270].

Навчання в Єпархіальному жіночому училищі давало початкову педагогічну освіту. За 1868–1893 рр. 1082 випускниці одержали атестати, з правом на звання домашніх учительок у тих предметах, із яких показали задовільні успіхи. Станом на 1892–1893 рр., училище закінчили 68 слухачок [22, 280–281]. Можна зробити висновок, що більшість вихованок постійно мешкала у сільських віддалених повітах, де серед найбідніших верств вони були потрібні у земських і церковних школах. У багатодітних родинах священників домашні учительки працювали безпосередньо за фахом, задовольняючи освітні потреби своєї сім'ї. Навчання в родині – один з напрямів домашньої освіти. Так, у 1912–1913 рр. 7-й педагогічний клас закінчили 32 вихованки. Насамперед, випускниці працювали у земських і церковнопарафіяльних школах. Заняття домашнім навчанням називалося серед інших занять. Станом на 1912 р. в Єпархіальному училищі було зроблено 40 випусків дівчат, з правом на звання домашньої учительки, загалом – 2646 осіб. Його випускниці працювали у навчальних закладах, підпорядкованих Міністерству народної освіти. Наприклад, О. Тимошевська призначена учителькою Полтавського міського парафіяльного училища, Н. Цибульська – вчителькою Карлівського двохкласного жіночого училища, А. Яворська – Константиноградського другого парафіяльного міського училища [21, 270–271]. Підготовка домашніх учителів відбувалася й у середніх жіночих навчальних закладах – Маріїнській гімназії та Інституті шляхетних дівчат.

1. Попов П. Женское образование в России. – Полтава, 1906.
2. Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства 1802–1902. – Полтава, Б. з. – Вып. 1.
3. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII в. – Полтава, 1912.
4. Павловский И.Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. – Полтава, 1914.
5. Мазанов П.И. Полтавский институт благородных девиц. 1818–1898. – Полтава, 1899.
6. Пичета И. Десятилетие Полтавского епархиального училища // Полтавские епархиальные ведомости. – 1878. – № 23.
7. Щеглов В. Двадцатипятилетие Полтавского епархиального женского училища. – Полтава, 1894.
8. Трипольский П.И. Выпуск 27-й воспитанниц Полтавского епархиального женского училища // Полтавские епархиальные ведомости. – 1899. – № 20.
9. З історії полтавської гімназії // Нац рідний край (Сторінки про розвиток освіти на Полтавщині). – Вип. 3. – Полтава, 1990.
10. Кочерга Н. Виховання інтелігентної жінки // Слов'янський збірник: Зб. наук. пр. – Вип. 9. – Полтава, 2010.
11. Тронько Т. Реформування середньої жіночої освіти в Російській імперії (середина XIX ст.) // Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: Зб. наук. пр. – Полтава, 2011.
12. Бурак Л. Жіноча освіта в Україні в контексті урбанізації // Пам'ять століть. – 2006. – № 2.
13. Пустовіт Т.П. З історії полтавських гімназій // Пост-методика. – 1998. – № 4.
14. Бояринцев С. Полтавська гімназія (1802–1831 рр.) // Слов'янський збірник: Зб. наук. пр. – Вип. 10. – Полтава, 2011.
15. Год Н. Середні та спеціальні навчальні заклади Полтавщини наприкінці XIX – XX ст. // П'ята Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: Мат. доповідей. – Полтава, 2003.
16. Держархів Полтавської обл. (далі – ДАПО), ф. 379, оп. 1, спр. 2.
17. ДАПО, ф. 379, оп. 1, спр. 1-а.
18. Наливайко І.М. Через літа, через віки... Історико-публіцистичні нариси. – Полтава, 2008.
19. Купріян Н.Г. З історії пиратинських гімназій (кінець XIX – початок XX ст.) – Полтава, 2004.
20. Козлов А.В., Козлов В.А., Лисенко Ю.О. Хорольщина: Енциклопедичний довідник. – Полтава, 2007.
21. Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1905. – № 11–12.
22. Отчет о состоянии Полтавского Епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1911–1912 учебный год // Полтавские епархиальные ведомости. – 1913. – № 5.

Iakovenko G.G. Home teachers and their preparation in the Poltava province (the О'О – the beginning of the ОО с.). In the article is analysed the state of home education in the Poltava province, is given the general information about the preparation of home teachers, that was produced in the Institute of noble maidens, Maria gymnasium and Diocese woman school.

Key words: home education, the teachers, Poltava province

М. М. Кондратюк

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ГІМНАЗИСТОК РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Проаналізовано зовнішній вигляд гімназисток Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Основну увагу звернуто на еволюцію форменого костюму в жіночих гімназіях.

Ключові слова: формений одяг, гімназистка, міністерство народної освіти, Російська імперія

Уряд Російської імперії ставився досить серйозно до зовнішнього вигляду своїх підданих. Із затвердженим «Табелем про ранги», формений костюм став

відігравати особливу роль, адже супроводжував людину майже все життя – від гімназії або кадетського корпусу – до виходу на пенсію. Навіть за деякими посадами чиновники зберегли право носіння мундира [1, 194]. На той час людина у формі, будь-то лікар, вихователь, викладач чи просто міський чиновник, викликала довіру та захоплення з боку населення. Тому форма була предметом гордості та надавала людині відповідного соціального статусу. Під час опрацювання літератури з теми з'ясувалося, що історикам притаманне регіональне опрацювання цієї проблеми. З іншого боку, майже повна відсутність наукової літератури значно ускладнює її дослідження. Значною активністю у вивченні теми вирізняються науковці міст Росії [2, 104]. Метою цієї статті є аналіз зовнішнього вигляду гімназисток Російської імперії в означений вище період.

Вважається, що форму для дівчат уперше розробила імператриця Катерина II, яка під час заснування в 1764 р. Смольного інституту та Виховного товариства шляхетних дівчат, вирішила реалізувати ідею створення нового типу людей [3, 989]. Ідея застосування закритого типу жіночої школи та створення там однакових правил для всіх, мала на меті ізоляцію дитини від несприятливого для виховання середовища. Ці плани Катерини II та І. Бецького (російський педагог і діяч в галузі освіти другої половини XVIII ст., ініціатор створення Смольного інституту), були втілені в Смольному, де запроваджувалася система умов, що була викладена у доповіді-трактаті – «Генеральне встановлення про виховання обох статей юнацтва». Основні положення про організацію харчування, прогулянок, сну, температурного режиму, зовнішнього одягу були покладені в основу майбутніх гімназій [4, 372].

Приблизна дата введення шкільної форми в Російській імперії – 1834 р. Саме 27 лютого цього року імператор Микола I вніс доповнення до Табелю про ранги, затвердивши гімназійний одяг як окремий вид цивільних мундирів. Спочатку це нововведення стосувалося викладачів і вихователів, оскільки установи були державними. У XIX – на початку XX ст. усі державні службовці мали носити формений одяг, що відповідав їх чину та званню, згідно «Табелю про ранги» [5, 90–92]. Так, усі педагогі та вихователі навчальних закладів носили формені спортуки. Припускаємо, що з метою дисциплінувати учнів, у Міністерстві народної освіти вирішили запровадити форму для гімназистів. У 1896 р. формений одяг запроваджено й для учениць жіночих гімназій.

Форма гімназистів була гордістю не тільки для самого учня, а й для батьків. Її носили не тільки у стінах навчального закладу, а й на вулиці, по приїзду до рідного дому, під час свят і вихідних. Форма гімназистки символізувала вступ до нового співтовариства, рівних за віком і положенням однокласниць. Міністерство стверджувало, що однотипний зовнішній одяг має також згладжувати майнові та статусні відмінності слухачок, допоможе увійти до нової ланки суспільства.

Починаючи з 1828 р., Міністерство народної освіти формувало нормативно-правову базу функціонування гімназій, зокрема закони та розпорядження вміщувалися в Статуті гімназій і прогімназій. Статут регламентував не тільки правила й обов'язки директорів, викладачів, а й рекомендації щодо зовнішнього вигляду. У 1864 р. він був доповнений новими правилами, що стосувалися типів і видів форми [6, 88–89]. Для відвідування всіх типів гімназій статутом 1870 р. передбачалося 3 види одягу. По-перше, «обов'язкова форма для щоденного відвідування», яка складалася з коричневого вовняного плаття і вовняного фартуха чорного кольору. Статут вимагав «носити плаття в чи-